

Наталія КОСИНСЬКА,
аспірант

МІФОСИМВОЛІКА СНУ В ПОВІСТІ «АРМАГЕДОН УЖЕ ВІДБУВСЯ» МАРІЇ МАТІОС

Сон як психофізіологічне явище та форма підсвідомості привертає увагу науковців своєю загадковістю та таємничістю. Проте не менш загадковим, як і малодослідженим, є феномен літературного сну, що являє собою свідому «художню стилізацію» автором «природних сновидінь» [3].

Тлумаченню символіки сновидіння, «матрицею» якого є несвідоме [8, с. 421], приділяли значну увагу психоаналітики З. Фройд та К.-Г. Юнг, актуалізуючи проблему сну як психічного феномену. Інша справа – сон літературний, адже митець інтенціонально наповнює оніричну картину символікою, що працює на розкриття авторського задуму. Таким чином, художній сон стає ніби «"зашифрованим посланням" митця читачеві» [3].

Текст повісті «Армагедон уже відбувся» М. Матіос є надзвичайно образним та символічно насиченим. Прикметно те, що майже всі знакові образи повісті (як-от: «червона гадючка крові», «гудзик», «золотий гердан», «доньчин лист») зустрічаються і в сні головного героя Івана Олексюка. Сновидіння прототипу повісті ніби збирає ці символи воєдино, створюючи своєрідну символічну комбінацію. Спробуємо декодувати символіку сну в повісті «Армагедон уже відбувся» та простежити специфіку його функціонування у структурі художнього тексту.

Важливою для інтерпретації художнього сновидіння у повісті є визначення попередніх подій життя Івана Олексюка та його психічної ситуації. З роздумів та спогадів Івана, що лежить на смертному одрі, читач дізнається про його особистий армагедон, «власне земне пекло» [4, с. 28]. За гріхи молодості Іван розплачується не лише усе життя, а й у момент смерті, коли спостерігає, як його сини – «звірі в людській подобі перевертають татову землю за жменьку паперу» [4, с. 78]. Суть Іванового гріха полягає у порушенні чи не найважливішої християнської заповіді: «Не вбий!». «Нестаріючий спогад» про випадкове вбивство своїх односельчан, які перехувувались за перегородкою, що імітувала стіну будинку, не зникає з Іванової

пам'яті ні на день: «слідом за гадючкою (крові – Н. К.)... на Іванові черевики всі ці роки падав розколений на двоє гудзик» [4, с. 44]. Неодноразово повторюючись, такі знакові деталі, як «червона гадючка крові» та «розколений на двоє гудзик», набувають у повісті символічного наповнення. З одного боку, вони є втіленням ідеї про гріх і неминучу покару. З іншого, виступають символом таємниці Івана про вбивство. Недаремно згодом він закопує скриньку з «найостаннішим свідком» [4, с. 57] – гудзиком – у землю, що є метафоричним вираженням поховання страшною таємниці. Характерно, що гудзик, як і гадючка крові, – «також червоний» [4, с. 45], адже цей колір – «знак крові» [2, с. 35]. Криваве минуле все життя переслідує Івана. У цьому контексті гудзик також можна розглядати як міфосимвол пекельного кола. У тексті повісті неодноразово акцентується порівняння Іванового життя з пеклом, на кшталт: Іван «завершував останню повільну мандрівку колом власного земного пекла» [4, с. 28]. Як і пекельні кола, гудзик має круглу форму. Власне, Іванове «приватне пекло» [4, с. 30] якраз і розпочалось з гудзика і «червоної гадючки крові» [4, с. 44], адже далі його життя пішло стрімголов. Власне, подальше життя Івана проходить під прокляттям «червоного гудзика». Прикметно, що гудзик розламаний навпіл. Розглянемо символіку кола: ця «найуніверсальніша з усіх геометричних фігур» є символом «цілісності», «єдності», «повноти», «вічності» і «нескінченності» [2, с. 21]. Гудзик, із яким Іван не розлучається увесь свій довгий вік, стає символом його життя: воно теж позбавлене цілісності та повноти і є скінченне.

Автор наділяє Івана містичним передчуттям власної смерті, провісником якої є сон: «А що скоро умре – Іван чув», «сон йому приснився такий» [4, с. 91]. Відтак символіка сну в повісті «Армагедон уже відбувся» набуває апокаліптичного забарвлення. У народі до сновидінь завжди ставились з повагою, вважаючи, що уві сні до людини промовляє Бог, тому й вірили у віщі сні [6, с. 127]. Іван також вирізняється надзвичайною вірою у сновидіння: «У що – у що, а у сні Іван вірив. Людям не вірив, а снам – завжди» [4, 91].

Онірничний простір у сновидінні Івана представлений рікою: «Снилася Іванові вода. Ріка» [4, с. 91]. Міфосимвол води надзвичайно багатогранний. Ця міфологема поєднує у собі різноманітні трактування, часто протилежні за своєю суттю.

Так, наприклад, вода, символізуючи відродження та родючість, одночасно може приховувати загрозу смерті і руйнування [1, с. 42]. Проте «кожний символ набуває свого значення, залежно від контексту» [7, с. 128].

Побудована на антиноміях характеристика ріки відразу ж викликає асоціацію з етапами Іванового життя: «То вузька, то широка. Спершу чиста-чиста. Далі – така, як болото. Далі – то каламутна, то прозора, то намул, то з ліліями зверху, то з чорними воронами на гладі» [4, с. 91]. Те, що ріка у повісті стає алегорією життя Івана, підтверджує наступне порівняння: «І переходив Іван тими водами, ніби життям своїм брів» [4, с. 91]. Чергування чистої і брудної води (читай: живої та мертвої) в Івановому сні є відображенням балансування Олексюка між життям та смертю протягом усього віку. Адже вода «чиста, джерельна – жива», «нею очищуються», тоді як «стояча вода, у трясовинах, болотах, – мертва», у цьому випадку вона є «символічним синонімом хаосу, протилежності білому світові» [6, с. 76]. У даному разі йдеться про дуалістичне міфосприйняття води як першостихії світотворення, з одного боку, та втілення первісного хаосу, з іншого.

У міфологічному світосприйнятті різних народів вода виступає «посередником між світом живих і потойбіччям», [6, с. 75], «шляхом на той світ» [6, с. 76]. З давніх-давен також вірили у здатність води розкривати майбутнє, оскільки вона причетна до вічності [6, с. 80]. У цьому контексті сон Івана є відображенням українського вислову «як у воду дивився». Тож недаремно в картині Іванового сну використана саме ця першостихія.

Сон у повісті «Армагедон уже відбувся» є передріканням смерті персонажа. Проте використання у сні образу води як провісника смерті видається не досить вмотивованим художнім прийомом, адже реципієнт уже з самого початку повісті дізнається про смерть Івана, тому інтрига у даному разі відсутня. Постає питання: навіщо взагалі письменниця вводить сон у канву тексту? Ймовірна відповідь криється у з'ясуванні прихованої суті образу води, розкрити яку дає змогу ще одне оніричне тлумачення цього міфосимволу. Йдеться про очисний символізм води, яка в релігії «символізує очищення від гріхів та духовне відродження до життя» [2, с. 84]. Тим паче, мотив підсвідомого очищення за допомогою води присутній чи не в

кожному творі М. Матіос («Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» та ін.). Тож вода в Івановому сні є його підсвідомим прагненням змити гріхи, що про них йому «з того світу нагадують» люди, перед якими він винен [4, с. 103].

Отже, міфосимвол води має подвійне оніричне тлумачення: вода є 1) символом і провісником смерті (на експліцитному рівні); 2) реалізацією підсвідомого бажання очиститись від гріхів (на імпліцитному рівні).

Далі онірична картина збагачується новими образами. Ступивши чотири кроки, Іван «ніг із води не зміг витягнути: приросли йому ноги до дна і він не може зрушити далі, щоб дійти до високої брами посеред ріки» [4, с. 92]. Оскільки брама – це великі ворота, розглянемо міфосимвол воріт. Ворота є «важливим містичним символом кордону *двох світів*», це «поріг великої таємниці, що відкриває вхід до невідомого простору», особливе символічне значення у міфології мають потойбічні та небесні ворота [2, с. 369]. Шукаючи спасіння, Іван прагне дійти до брами, що, ймовірно, є саме небесними воротами – входом до раю, однак ніяк не може до неї дістатись. Це метафоричне вираження того, що Іванові закритий шлях до брами, адже він заплямований гріхом і ще не очистивсь від нього. Дійти до брами Іванові заважає те, що «прибитий кожен його палець великим цвяхом до дна і з-під кожного в'ється червона гадючка крові» [4, с. 92]. Символічний образ прибитих цвяхами ніг посилює смислове навантаження сну, викликаючи асоціацію з розп'яттям Ісуса Христа. Письменниця дещо модифікує міфологему розп'яття: щоб потрапити до райської брами, Іван має спокутувати свої гріхи, а не принести себе в жертву за гріхи всього людства. Ідея спокутування гріха і пошуку праведного шляху лейтмотивом проходить крізь увесь сон і відчитується у кожному образі. До того ж, у сновидінні Івана знову зустрічається образ «червоної гадючки крові» [4, с. 92], що відсилає до аналогії з кров'ю вбитих Іваном односельців.

Вхід до брами для Івана є спасінням, адже в основі християнської символіки воріт є висловлювання самого Ісуса Христа: «Я є двері: хто увійде Мною, той врятується» [1, с. 50]. Отже, щоб врятуватись, Іван має стати на шлях пізнання істини та християнської любові.

Недаремно за брамою сновидець бачить «силу-силенну дверей», за якими знаходиться «довжезний, ніби саме життя» [4, с. 92], коридор. В образі коридору втілені народні уявлення про шлях, яким проходить душа після смерті, що часто уявляється як тунель, або коридор. Актуальними у даному контексті є народні вірування у те, що «душа звичайної людини за життя покидає її тільки під час сну», у якому «Бог навчає душу» [6, с. 127].

Сповнений загадковості чоловічий голос, що кличе Івана з кінця того коридору. Настанова «голосу» є ще одним ключем до розгадки доцільності художнього сну у структурі повісті «Армагедон уже відбувся»: *«Я тебе пуцу до себе, Іване, коли ти зробиш те, що ще маєш зробити. А інакше не пуцу. Роби роботу, Іване...»* – так сказав голос і розчинився над Іваном» [4, с. 93]. Отже, для того, щоб врятуватись, Іван мусить «робити роботу», інакше його душі вхід до брами заборонений. Ідентифікація голосу інкогніто з Божим викликає сумнів, адже, за повір'ями, біля воріт раю є «небесний сторож» – зазвичай це архангел Михаїл або апостол Петро [1, с. 50]. Св. Архангел Михаїл є посередником між Богом і людьми, провідником душ до небесного Єрусалиму, причому до небесної брами він пропускає тільки праведників» [6, с. 57]

Отже, таємничий безликий голос належить райському брамнику, який не пускає грішного Івана до раю, при тому не позбавляючи його шансу наприкінці життя стати праведником, адже покаятись ніколи не пізно. На підтвердження цієї думки наведемо цитату з повісті М. Матіос «Москалиця», в якій письменниця подає устами Северини оповідь про те, що душу біля воріт зустрічає святий Понеділок: «Коли людина вмирає, душка її покидає тіло і йде до Божки на небо. І найперше мертва душка зустрічає воротаря раю. [...] І там, на *райській брамі*, святий Понеділок розпитує душу про її гріхи на землі. Він, правда, і без розпитування знає всі людські провини, але все одно розпитує, щоб пересвідчитися, чи душа перед ним не лукавить... не бреше. Лише після того райський брамник переводить умерлу душу через *вогненну ріку смерті* і тоді вже показує їй рай і пекло. А там уже сам Спаситель каже, які ворота відчиняти перед праведною чи грішною душею (курсив мій – Н. К.)» [5, 35]. Ця розповідь дає підстави ототожнити оніричний образ ріки, в якій стоїть Іван, з «вогненною рікою

смерті», адже вода, змішана з «кров'ю» й «воронячим пір'ям» [4, с. 93], – кольору смерті.

Проте «великі води», хлинувши у розчинену браму, «Йвана з собою не понесли» [4, с. 93]. Наступні події вказують Іванові шлях до спасіння. У фіналі сновидіння чоловік залишивсь на мокрому піску з татовим золотим герданом на шії, що «хилив йому голову долі», а на дні «червонів *цілий* гудзик із жіночої блюзки і біліло Світланчине писемце (курсив мій – Н. К.)» [4, с. 93]. Цей гердан (намисто з золотих монет) викликає асоціацію з ярмом, якого Іван після побаченого сну вирішує позбутись, зробивши добру справу: чоловік жертвує «фамільне золото» на сільську школу. Прикметно, що інша деталь – червоний гудзик, що є лейтмотивом повісті, нарешті набуває цілісності, як і Йванове життя, скероване тепер на праведну стежку. Ту ж роль відіграє і доньчин лист, який відкрив Іванові істину: «*ніхто нікому нічого не винен, крім совісті*», тому й намагається Іван «за совість грішми розплатитись», хоча й розуміє, що «гроші совість не замінять» [4, с. 95]. Саме лист доньки Світлани, яка у повісті є символом християнського милосердя і всепрощення, змушує Івана вперше за довгий час заплакати: «а як перший раз прочитав – заплакав», а далі «плакав у районному скверіку, не встидаючись сліз» [4, 60]. Сльози є символом очищення, «широ плачучи, людина ніби підноситься до небес» [6, с. 77].

Характерно, що в Івановому сні зібрано символи, що лейтмотивом проходили крізь усю повість. Частина з них вміщена на форзаці книги, як і наявна у сні червоно-чорно-біла палітра. Що говорить про те, що сновидіння несе смислове навантаження повісті та відіграє суттєву роль у розкритті авторського задуму.

У сприйнятті Івана сон – не стільки жахаючий провісник смерті, скільки своєрідний дороговказ, підказка: «той недавній сон розказав йому більше, ніж книжка» [4, с. 91], «тлумачити той сон Іванові не було потреби – Іван мусив *зробити роботу*» [4, с. 93]. Іванові час віддавати борги [4, с. 94]: оскільки люди, перед якими він завинив, вмерли, чоловік, окрім пожертви грошей на школу, заповідає «тій дитині, котра заслужила» [4, с. 94] – доньці Світлані – усі свої заощадження та гроші, які вона протягом трьох років надсилала батькові, з відсотками. У такий спосіб Іван таки спокутує гріхи, що усе життя тяжіли над

ним так, «ніби хто сокиру над схиленою головою заніс» [4, с. 80].

Отже, з одного боку, Іванова онірична візія – це сон-передбачення, сон-пророцтво, з іншого, це сон-натяк, сон-підказка, така собі вказівка на шлях очищення та духовного прозріння.

Тлумачення міфосимволіки Іванового сновидіння дало змогу з'ясувати роль та доцільність художнього сну у структурі повісті «Армагедон уже відбувся». За допомогою художнього прийому сну письменника концентрує на двох сторінках тексту усе Іванове життя, мовою символів розповідаючи про складний внутрішній світ персонажа та пройдений ним довгий шлях від грішного до праведного – шлях спасіння.

Література

1. Бидерманн Г. Энциклопедия символов / Ганс Бидерманн; пер. с нем., общ. ред и предисл. И. С. Свенцицкой. – М. : Республика, 1996. – 335 с.
2. Вовк О. В. Энциклопедия знаков и символов / О. В. Вовк. – М. : Вече, 2006. – 528 с. : ил.
3. Жовновська Т. Б. Онірично-міфологічний дискурс прози В. Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 [Електронний ресурс] / Т. Б. Жовновська. – Одеса, 2000. – Режим доступу : <http://www.dissert.com.ua/contents/4889.html>.
4. Матіос М. Армагедон уже відбувся : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 112 с.
5. Матіос М. Москалиця / Марія Матіос // Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с.
6. Сто найвідоміших образів української міфології / [В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук та ін.]; за ред. О. Таланчук. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
7. Фрай Н. Архетипний аналіз : теорія мітів / Нортроп Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 128.
8. Юнг К. Г. Бог и бессознательное / Карл Густав Юнг. – М. : Олимп, 1998. – 480 с.